

Leskisen piiri

Laatokan piiri. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi 10. 10. 1990. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 60. Vap-kustannus. Helsinki 1990. 208 s.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on julkaissut Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi Laatokan piiri -nimisen juhlakirjaisen. Se sisältää viisitoista artikkelia, joita yhdistävänä teemana on Heikki Leskiselä läheinen tutkimusaihe: muinaiskarjalainen kieliyhteys ja sen eri tahoille ulottuva vaikutus. Muinaiskarjalaa on puhuttu Laatokan länsi- ja luoteisrannoilla tuhatkunta vuotta sitten, ja sen perintö elää nykyään useimmissa itäisissä itämerensuomalaisissa kielissä.

Itämerensuomessa käytetään paikoin monikon 3. persoonan verbinmuotojen funktiossa passiivimuotoja. Karjalassa tämä on lähes yksinomaista; eräillä muilla, lähinnä karjalaan rajautuvilla alueilla passiivimuodot vaihtelevat persoonamuotojen kanssa. Suomen murteissa ilmiötä tavataan Luoteis-Laatokan, Perä-Pohjolan ja äyrämöismurteissa. MATTI PÄÄKKÖNEN kartoittaa artikkelissaan — osin aiempien tutkimusten, osin nauhoista tekemiensä havaintojen pohjalta — Perä-Pohjolan murteiden edustuksen, josta kuva on tähän asti ollut aukkoisen. Passiivimuotoja käytetään yleisesti varsinkin imperfektissä monikon 3. persoonan muotojen rinnalla Tornion murrealueen ruotsinpuoleisissa osissa sekä Jällivaaran ja Ruijan suomalaismurteissa. Sen sijaan Tornion jokivarren ja Kemin murteistoissa passiivia tavataan tässä käytössä vain satunnaisesti. Persoonan ja passiivimuotojen käyttösuhteet vaihtelevat murteittain ja idiolekteittain. Perinteisesti passiivimuotojen esiintyminen aktiivimuodon funktiossa on Perä-Pohjolan murteissa selitetty vanhaksi karjalaispiirteeksi, joka on säilynyt parhaiten pohjoisimmassa periferiassa. Passiivin käyttöä lienee tukenut se, että näin vältetään homonymia

yksikön 2. ja monikon 3. persoonan muotojen kesken (*sie sanoit — het sanoit*). Ruijassa passiivin yleistymisen 3. persoonaan nykyään voi olla myös norjan kielen aiheuttamaa muotojärjestelmän surkastumiskehitystä.

Myös vepsässä tavataan monikon 3. persoonassa verbien aktiivimuotojen rinnalla passiivimuotoja (esim. *hö tuliba ~ hö tuldihē* 'he tulivat'). ILKKA SAVIJÄRVI on käynyt läpi enimmäkseen vepsän kielenäytetekokoelmat ja saanut näin kokoon lähes 7 000 monikon 3. persoonan tai tässä samassa funktiossa olevan passiivin esiintymää. Aktiivi- ja passiivimuotojen käyttöfrekvenssit ovat erilaiset vepsän eri murteissa: äänisvepsässä suhde on Savijärven aineistossa 8 : 92, keskivepsässä 49 : 51 ja etelävepsässä 79 : 21. Äänisvepsässä passiivi on vallalla monikon 3. persoonan aktiivimuotoihin nähden; jälkimmäisten käyttö on rudimentaarisista ja rajoittuu muutamaankin yleisimpään verbiin. Passiivimuodot ovat äänisvepsässä levittäytyneet varsinkin imperfektiin. Sama aikamuodoittainen distribuutio näkyy myös etelävepsässä, jossa tilanne on kuitenkin sikäli toisenlainen, että aktiivimuodot ovat selvästi valtaedustuksena ja passiivimuodot niitä harvinaisempia. Keskivepsässä aikamuodoittaiset suhteet taas ovat päinvastaiset kuin äänis- ja etelävepsässä: passiivi on yleisempi preesensissä kuin imperfektissä. Passiivin leviäminen monikon 3. persoonan asemaan johtuu ainakin osaksi venäjän vaikutuksesta, mutta Savijärvi katsoo sen olevan osittain myös seurausta verbintaivutuksen omapohjaisesta itsesäätelystä. Näistä ulkoisista ja sisäisistä vaikutusmekanismeista lukija jää vielä odottamaan yksityiskohdaisempia selvityksiä. Kaikkiaan Savijärven artikkeli on kirjan kiinnostavimpia.

AILA MIELIKÄINEN käy kirjoituksessaan savolais- ja kaakkoismurteiden rajaa. Näitä kahta murteistoa erottavien kielenpiirteiden isoglossit eivät kimpuunnu jyrkäksi murrerajaksi, vaan haajoavat vähittäiselle siirtymävyöhykkeelle. Mielikäinen käsittelee tätä murrejakoa

Kirjallisuutta

yhden ilmiön, pitkien vokaalien diftongiutumisen kannalta. Pitkän vokaalin edustus vaihtelee sen tavuaseman (ensi vai jälkitavu) ja historiallisen taustan mukaan. Kaikkiaan pitkien ja puolisuoppeiden vokaalien diftongiutumisesta on Kettusen murrekartastossa yli 40 karttaa. Mielikäinen tarkastelee diftongiutumislmiötä strukturalistisesta näkökulmasta. Siinä murrevarianttien isoglossit nähdään hierarkkisina: esim. fonologinen isoglossi on erottelevampi kuin foneettinen. Pitkien vokaalien erilaisilla diftongiutumiskehityksillä on vaikutuksensa koko foneemijärjestelmään, johon siis syntyy murteittaisia eroja. Murteet voivat erota toisistaan paitsi foneemien määrän ja laadun myös foneemien distribuution suhteen. Itämurteiden diftongiutumisessa on kyse nimenomaan jälkimmäisistä: foneemivasto voi eri murteissa olla sama, mutta esiintymäympäristöt erilaiset. Mielikäinen päätyy siihen, että sekä pitkän *a:n* ja *ä:n* historiallinen kehitys että fonologisten systeemien erot tukevat savolaisia kaakkoismurteiden totunnaista rajanvetoa.

Myös PEKKA LEHTIMÄKI käsittelee murrerajakysymyksiä, mutta suomen murteita yleisemmin kosketellen. Jonkin kielenpiirteen kaksi varianttia voivat rajautua toisiinsa periaatteessa kahdella tapaa. Yleensä ne kohtaavat sellaisenaan, toisiinsa jyrkästi rajautuen tai liittymättä; toinen mahdollisuus on kahden edustuksen törmäyksestä syntynyt uusi, kolmas edustustapa, kontaminaatio. Lehtimäki nostaa esiin isoglossien kohtaamista koskevia periaatteellisia kysymyksiä, kuten siirtymävyöhykkeen leveyden ja kohtaavien varianttien dynamiikan siirtymävyöhykkeellä. Limittyminen voi näkyä joko esiintymisfrekvensseissä tai edustusten laadullisina eroina (esim. geminaation kvantiteetin jatkumo). Variaatiosuhteiden selvittelyssä on otettava huomioon myös idiolektikohtaiset erot. Lehtimäen lyhyen kirjoituksen ajatuksia voisi kehittää ja soveltaa edelleenkin.

TERHO ITKONEN tarkastelee artikkelissaan »Elisiota Suomenlahden rannalla» Säkkijärven murteen loppuheittoa. Kannaksen rantapitäjien murteille on tyypillistä *a-*, *ä-*loppuisten sijamuotojen loppuvokaalin heittyminen, joko säännöllisesti tai säilymämuotojen kanssa vaihdellen. Säkkijärvellä loppuheitto koskee kaikkia *a-*, *ä-*loppuisia sanamuotoja, ei vain taivutusmuotoja. Se on vokaalialkuisen sanan edellä jokseenkin säännöllistä, konsonantin- ja tauonetisessa asemassa se vaihtelee säilymämuotojen kanssa. Juuri tämä riippuvuus fonologisesta lauseympäristöstä tekee Säkkijärven murteen loppuheitosta elision. Säkkijärven elisio on Itkosen mukaan aivan yksinäinen ilmiö Suomenlahtea ympäröivällä murrealueella, vain Tytärsaaressa tavataan samanlaista. Artikkelinsa lopuksi Itkonen hahmottelee vielä elision yleisiä kehitysvaiheita suomen murteissa.

TUOMO TUOMI käsittelee kirjoituksessaan suomen itämurteiden *IOi*-monikkaa ja eräitä muitakin sekundaareja monikon tunnuksia. *IOi*-tunnuksinen monikko, jota tavataan suomen lisäksi karjalassa, on syntynyt *i*-vartaloissa, joissa se edelleenkin on levikiltään ja esiintymätaajuudeltaan yleisin. Tunnuksen syntyn on johtanut tarve erottaa samanlaiset yksikkö- ja monikkomuodot toisistaan. Yleisen käsityksen mukaan *IOi*-aines on syntynyt *IO* ($< IA + i$) -johtimesta ja monikon *i*-tunnuksesta. *IO*-johtimen kehittymisen taivutusaineksen osaksi on Tuomen mukaan mahdollistanut sen semanttinen neutraalius ja produktiivisuus. Paralleelina *IOi*-monikolle ja sen kehitykselle (niin morfofonologisesti kuin semanttisestikin) on lounaismurteissa ja Uudellamaalla sekä virossa tavattava *s*-aineksinen monikon tunnus (esim. *isossi* 'isoja', *taloisii* 'taloihin'), jonka takana on (*i*)nen : (*i*)se-johdin.

ALPO RÄISÄNEN käsittelee rakennetta *tulee kuuluu, tulee näkyy* 'kuuluu tulevan, näkyy tulevan', jota tavataan Pohjois-Karjalan ja Kainuun itäosien murteissa. Räisänen pohtii, miten tämä kielipiillinen rakenne on syntynyt ja mikä

on sen yhteys rinnakkaisiin *kuuluu tulee*- ja *kuuluu tulla* -tyyppeihin. Hän katsoo *tulee kuuluu* -rakenteen pohjautuvan kahden lauseen liittymiseen puhunnassa. Näin tapahtuu, kun puhuja muuttaa jonkinlaisen semanttisen täsmennystarpeen vuoksi lauseen rakennetta kesken kaiken alkuperäisen puhesuunnitelmansa vastaisesti. Finiittimuotoiset *näkyy*- ja *kuuluu*-verbinmuodot ovat kuontuneet tällaisissa ilmauksissa modaalissävyyisiksi ja adverbiaalimaisiksi, ja rakenteen toistuva käyttö on johtanut sen kieliopillistumiseen. Sen sijaan Laatokan ympäristössä, Kannaksella ja Inkerissä tavattavia rakenteita *kuuluu tulee* ja *kuuluu tulla* Räisänen pitää venäjän vaikutuksesta syntyneinä.

SILVA KIURU tarkastelee konsessiivisia sivulauseita suomalaisissa ja karjalaisissa sananlaskuissa. Konsessiivisena konjunktiona toimii suomessa useimmiten *vaikka*, karjalassa *hos*, *hot* ym. Sivulauseen predikaattiverbi on yleensä indikaatiivimuotoinen, mutta muitakin moduksia tavataan: konditionaalia kaikissa suomen murteissa (*Puhu totta vaan, vaikka ei tulis kun sana päivääs*. Lohja), imperatiivia lähinnä itämurteissa (*Aikamies on aikamies, vaikka pankolla istukoon*. Iisalmi). Yksikön 2. persoonan imperatiivimuodon esiintyminen konsessiivisen sivulauseen predikaattina on venäjän vaikutusta (*Hos tervaskanduo vesta, dai se valguou*. Suistamo). Joskus sivulauseessa ei ole konjunktiota lainkaan. Tällöin sivulauseen predikaattina on yleensä indikaatiivin imperfektin 3. persoonan muoto ja ilmaus on 'tahansa'- tai antonymismmerkityksinen (*Sama se on suutarille, teki se kengät kelle tahaan*. Kuopio *Se on yhtä harrasta, veti tukasta eli parrasta*. Himanka). Tämä tyyppi on ominainen varsinkin savolais- ja pohjalaismurteille. Myös verbintoisto ja verbien välinen indefiniittinen pronomini tai adverbi voivat ilmaista konsessiivisuuden (*Mennee mihen mennee, selkä on ain takapuolel*. Yläne *Ajattel mitä ajattel, miel männöö naimisiin*. Rääkkylä).

OSMO IKOLA esittelee kirjoituksessaan

sellaisia syntaksin piirteitä, joiden suhteen itämurteet eroavat länsimurteista. Savolais- ja kaakkoismurteetkin eroavat joissain syntaktisissa piirteissä toisistaan. Tässä annettavat tiedot koskevat lähinnä ilmiöiden tekstiyleisyyttä ja perustuvat Ikolan ym. taannoin ilmestyneeseen teokseen Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Monen piirteen yleisyserot itä- ja länsimurteiden välillä tuntuvat kuitenkin niin pieniltä, että voi kysyä, miten todellisia erot ovat.

RAIMO JUSSILA käsittelee Kiihtelysvaaran murteen sanaston lukumäärätietoja ja vertailee sitä yleiskielen sanastoon. Tarkastelun pohjana on R. E. Nirvin 1933–37 keräämä pitäjänsanasto, joka on sittemmin julkaistu kymmenosaisena sanakirjana. Kiihtelysvaaran murteessa on suhteellisesti vähemmän nomineja ja yhdyssanoja kuin Nykysuomen sanakirjan sanastossa, verbejä taas enemmän. Kiihtelysvaaran sanoista noin puolet tunnetaan yleiskielessäkin; murteen yleiskieliset sanat ovat käytetympiä kuin murteelliset.

SEPPO SUHOSEN luettelomainen artikkeli käsittelee venäläislainojen mukautumista lyydiin erityisesti morfologiselta kannalta. Mukana on tarkat sanaluokitaiset lukumäärätiedot lyydin venäläislainoista (Suhosen käyttämässä aineistossa kaikkiaan 5 264 kpl). Lainasanat ovat voineet mukautua lyydin omiin johdostyyppeihin. Suhonen käsittää mukautumisen väljästi: sitä näyttää olevan sekä lainautuneen perussanan asettuminen johonkin lyydin johdostyyppiin (esim. *kuhit't'su* 'näätä' < ven. *kunica*) että johdoksen muodostaminen jostakin lyydin venäläislähtöisestä perussanasta (esim. *spravind* 'parantaminen' < *spravida* 'parantaa' < ven. *spravit*). Venäjän verbeistä on lyydiin useimmiten lainautunut niiden imperfektiivinen variantti. — Jussilan ja Suhosen kirjoitukset on lastattu niin täyteen frekvenssi- ja prosenttilukuja, että lukija on kovilla.

MAIJA LÄNSIMÄEN artikkeli käsittelee eräitä naapurin nimityksiä suomen murteissa. Ruotsista lainattujen *naapurin* ja

Kirjallisuutta

(k)rannin lisäksi käytetään *toinen*-pronominista muodostettuja nimityksiä, esim. *toisien* 'naapuri(talo)n', *toisiilaiset* 'naapurit'. EERO KIVINIEMI kysyy artikkelissaan »Kajahtiko Karjalasta?» ja luottaa tilastojen avulla karjalaisten etunimieliertymyksiä ja asemaa nimimuodin levittäjänä. Lisäksi PERTTI VIRTARANTA kertoo äskettäin löydettyistä Heikki Ojansuun Naamoilan lyydin muistiinpanoista.

Heikki Leskisen juhlaKirja vetoaa koherentilla teemallaan, mutta sen sisältöä vaivaa lievä anemia. Osa artikkeleista on täysipainoisia pienoistutkimuksia, osa

taas anniltaan köykäisempiä kirjoituksia. Ongelmanasettelut eivät ole erityisen tuoreita. Valitettavasti kirja ei ole ollenkaan juhlaKirjan näköinen ja se on toimitettu hutiloiden. Tuomen artikkelissa kartat s. 192 ja 193 ovat vaihtaneet paikkaa. Räisäsen artikkelissa on glottaaliksiin merkiksi lipsahtanut outo +-merkki. Kartat s. 121 ja 161 ovat kryptisiä (jos niitä kartoiksi tohtii kutsuakaan). JuhlaKirjoihin yleensä siroteltavia väkinäisiä viittauksia jubilaariin on mukana onneksi kohtuullisen vähän.

VESA KOIVISTO